

ÇİVİYAZILI BELGELERE GÖRE TİLİURA KENTİ'NİN KONUMU (II)*

THE LOCATION OF TILIURA CITY ACCORDING TO CUNEIFORM DOCUMENTS (II)

Şafak BOZGUN

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı, sbozgun@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 1 Eylül 2018
Kabul edildiği tarih: 28 Eylül 2018
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2018

Article Info

Date submitted: 1 September 2018
Date accepted: 28 September 2018
Date published: 28 December 2018

Anahtar sözcükler

III.Hattuşili; Tiliura(=Tilimra); Kaška; Hatti; Kummeşmaha; Azzi-Hayaşa

Keywords

Hattuşili III.; Tiliura(=Tilimra); Kaška; Hatti; Kummeşmaha; Azzi-Hayaşa

DOI: 10.33171/dtcjournal.2018.58.2.4

Öz

II.Murşili döneminde yeniden yerleşime açılan ve özellikle III.Hattuşili ile önemli bir kent görünümü kazandırılan Tiliura, bir dönem Hatti-Kaška memleketlerinin ortak uç noktasında ve Azzi-Hayaşa'ya geçiş güzergahındadır. Bazı imtiyazlarla yükümlülüklerin belirlendiği istisnai durum ve konumda olan Tiliura'nın bu özel statüsü onun (Hitit imparatorluk dönemi ile daha da önem kazanan) jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Araştırmamızda söz konusu sınır kentinin konumu ile yakın coğrafyası değerlendirilmektedir.

Abstract

Tiliura, which was open to new settlements during the period of the reign of Murşili II and which gained an important position as a city especially with the Hattuşili III, was situated in the common residential border district of Hatti-Kaška countries and on the transition route to Azzi-Hayaşa. Tiliura had an exceptional situation and position by virtue of some certain privileges and obligations assigned to it. Tiliura's special status derives from its geopolitical location (this geopolitical location became increasingly important in the Hittite Empire period). In our study, the location of this border city and its nearby geography are evaluated.

Eski Asurca (Asur Ticaret Kolonileri Devri ±İÖ.1950-1750) yazılı belgelerde tespit edilen *Tilimra*'nın (**m** ve **u/v**” ses değişimi ile Hitit metinlerinde) *Tiliura* ile aynı olduğu bilgisi, kentin lokalizasyon çalışmalarına katkı sağlamakta ayrıca *Tilimra-Tiliura*'nın da *Taulara(/ Talaura)*-kalesi ile aynı olabileceği öne sürülmektedir¹ (Ünal, *Survival of The Hattic-Hittite* 726, 728; Barjamovic 146 ve dn.482; Christiansen 44).

* Bu makale, yüksek lisans tezimizin kapsamı dışında bırakılan, Tiliura kenti ile bulunduğu yakın coğrafyanın konumu üzerinedir. Kent ile ilgili belgelerin filolojik inceleme ve değerlendirmeleri yapılarak yayınlanan (CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I), ArAn 11.1, 2017: 29-74) çalışmamızın devamı niteliğindedir. Kısaltmalar için Chicago Hittite Dictionary (CHD) izlenmiştir.

¹ *Tiliura*'nın *Táλαυρα* ya da *Tαύλαρα* ile karşılaştırılması hakkında bkz. Zgusta 606.

Tilimra(=Tiliura)-Šamuha-Kuššar(a)-Hurama: Eski Asurca metinlerde: *a-na tí-li-im-ra* (TC 1, 10 17 (=TCL 4)); *a-tí-li-im-ra-i-im* (TC 3, 158 7 (=TCL 14) (*Dupl.BIN 4, 163 4b-12*)); *tí-li-ú-ru-ma-an* (KTS 1, 51b 12) *Tilimra* adı ile aynı köke sahip yazılışlarla geçmektedir (Bilgiç 422; Nashef 119; Barjamovic 146 ve dn.482). Eski Asurca bir mektupta (TC 1, 10, Garstang ve Gurney 36; Garelli 117 dn.1; Veenhof 330; Wilhelm, *Noch einmal zur Lage von Šamuha* 885; Barjamovic 145vd.) yer alan ilk yazılı belge-bilgilerine göre, ticaret ağını oluşturan çok sayıdaki bölge kentlerinden biri olduğu anlaşılan *Tilimra(/Tiliura)*, Asurlu tüccarların ticari faaliyetler yürüttüğü bir bölgede *Šamuha*², *Kuššar(a)*³, *Hurama*⁴ ile birlikte geçmekte ve kentin *Šamuha* ile *Kuššar(a)*'nın doğusunda²/aksi istikametinde/kuzeyinde yer alabileceği önerilmektedir (Bilgiç 393; Forlanini, *La ricostruzione della geografia* 415; Barjamovic 146). Metinde yolculuk yapanların hareket noktasının (*Kaneš* ya da *Hurama* olduğunun) belirlenmesi, *Tilimra*'nın konumunu daha net bir biçimde ortaya koyacak olsa da kentin *Šamuha* ve *Kuššara*'dan farklı bir güzergahta olmasını değiştirmeyecektir.

² KBo 1.58 4'-5'de listelenen kentlerde *Šarišša* kentinin hemen sonrasında *Šamuha*'nın gelmesi ve Hitit antlaşma metinlerinde tanrıların şahitlik listelerinde her iki kentin Fırtına Tanrılarının yine arka arkaya sıralanması, günümüz Sivas-Kuşaklı ile eşitlenen *Šarišša*'dan çok uzak olmayan Kayalıpınar-*Šamuha* görüşünü uygun kılmaktadır. Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan köle satışı ile ilgili Eski Asurca bir tablet ile Hitit dönemine tarihlenen çok sayıdaki çivi yazılı metin ve mühür buluntusu da bu görüşü desteklemektedir, Müller Karpe ve Müller Karpe 286; Alparslan, *East Upper Land* 211. Yine *Arziya* ve bir dönem *Kaška* kabile topluluklarının işgali altında kalmış olan (CTH 81: I 20) *Pitteyarika* kentleri ile *Šamuha* arasındaki nehir taşımacılığı onun konumunu göstermesi açısından önemlidir (KUB 31.79 (4'-20')), Hoffner 81vd.; de Martino, *Hittite City of Šamuha* 131-132; Tanrular listesinde de (KBo 4.13 I 36'-38') *Pitteyariga-Arziya-Hašikkašnawanda-Šamuha* geçişi ve "Šamuha ritüeli" ile ilgili bir bölümde ırmak kenarında bir takım ritüeller yapılması da bu bilgiler(i) doğrula(n)maktadır (KUB 29.7+ ay.48vd.), Lebrun, *Samuha* 124vd.. *Arziya* Sivas, *Pitteyariga* ise Hafik yakınlarına lokalize edilmektedir, Forlanini, *Ancient Land of Northern* 3 ve dn.16; belki Gökkin Kale=*Pitteyariga*², Müller-Karpe, *East: Archaeology* 62.

³ (Eski Asur dönemi, *Ku-ša-ra*, Hitit döneminde ise *Ku-uš-ša-ra* ve *Ku-uš-šar*) Hitit metinleri, Anadolu'nun erken tarihinde önemli bir rol oynamış kentin lokalizasyonuna dair çok kısıtlı bilgi vermektedir. Eski Asurca belgelerde ise kent *Kaneš* ile *Hurama* arasında önemli bir istasyon niteliğindedir. Çoğunlukla *Hurama*, *Luhuzattiya*, *Šamuha* ve *Tegarama* yerleşimleri ile birlikte tespit edilmiştir. Lokalizasyonu hakkında değerlendirmeler için bkz. Bilgiç 397, 404; Garstang ve Gurney 36, 63; Lewy, *Old Assyrian Evidence* 45; Orlin 80; Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen* 81vd.; del Monte ve Tischler 230; Forlanini, *Appunti di geografia* 173; Nashef 74vd.; del Monte, *Die Orts-und Gewässernamen* 87; Veenhof ve Eidem 136; Bryce, *Routledge Handbook* 400; Barjamovic 143vd., 411; Günbattı 27 dn.47.

⁴ *Hurama*'nın lokalizasyonu için genel olarak Malatya ve Elbistan bölgesi ile *Kaneš* yakınlarında 30 km.lik bir bölgede olması gereken bir istasyon olduğu; identifikasyonu için ise ses benzerliği ile de dikkat çeken Hurman (Yazıbelen) yakınında yer alabileceği, buradan rotanın Sarız-Pınarbaşı ve Kültepe'ye ulaştığı değerlendirilmektedir, Günbattı 111; ayrıca bkz. Bilgiç 394; Cornelius, *Geographie des Hethiterreiches* 241; Garelli 110vd.; Orlin 43, 79, 240; Larsen 237; del Monte ve Tischler 124vd.; Forlanini, *Appunti di geografia* 172vd.; Forlanini, *Die Götter von Zalpa* 67; Nashef 60vd.; del Monte, *Die Orts-und Gewässernamen* 43vd.; Ünal, *Hittite Ritual of Hantitaššu* 78; Veenhof ve Eidem 136; Barjamovic 180vd., 411; Forlanini, *Some Hurrian Cult* 29.

Yapılan harcamaların kaydedildiği bir metinde (Kt 92/k 3) geçen *Hurama*→*Luhuzattiya*→[*Kuššara*?]→*Šamuha*→*Hatipitra*→*Kutia*→*Karahna*→*Kuburnat* (Barjamovic 152) kent adlarına göre Asurlu tüccarlarca (güney-kuzey yönünde) kullanılan rotanın bir kısmı belirlenebilmektedir. Kullanılan bu yol, Hititler'in güney-güney doğu yönündeki seferlerinde izlenen rota ile benzer olmalıdır. Kayalıpınar kazılarında ortaya çıkarılan Hurrice bir metinde (Orta Hitit), Çukurova ve Halep'e düzenlenen askeri bir seferden bahsedilmesi hem ticari hem de askeri yolların kullanımında *Šamuha* hakimiyetinin bölge açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe 283).

Tiliura ve Karahna'da Lihzina'nın Fırtına Tanrısı: Anadolu/Hatti kökenli bir mit anlatısında, *Nerik*'in Fırtına Tanrısı'nın festivalinde⁵ ve metinlerde *Zalpa* ile ilgili olarak⁶ anılması, *Lihzina*⁷ kenti Fırtına Tanrısı'nın, Hatti memleketinin kuzey bölgelerindeki önemini vurgulamaktadır. Batı-doğu yönünde, *Pala*'dan *Karahna* ve *Tiliura*'ya kadar geniş bir coğrafyada kutsanması onun bölgeyle kültürel bağlamda yakın ilişkisini gösterir. Bu yakın ilişki aynı zamanda yönetsel ve askeri işbirliklerle de desteklenmiştir. II.Murşili, *Tiliura*'da kaldığı (ve onu tahkim ettiği) sırada ordusunun bir kısmını, imparatorluğun bir eyaleti konumundaki *Pala* memleketine yardım için *Waşulana*'ya sevketmiştir⁸. *Waşulana*'nın, *Pala* memleketinin kuzeyinde, belki Vezirköprü'nün batısında Kocaçay vadisinde aranması gerektiği (Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti* 14) dikkate alındığında *Tiliura*'dan (kuzey)batıya doğru bir rota buraya ulaşmaktadır.

⁵ KUB 36.90+Bo 10317, Haas, *Kult von Nerik* 175-183; Lebrun, *Hymnes et prières* 363vd., 369vd.; Singer, *Hittite Prayers* 106vd.; Bryce, *Kingdom of Hittites* 296 ve dn.3; Taggar-Cohen 225.

⁶ KBo 12.19 (x+1) x x x URULi-ih-zi-i-na-az ú-e (2') URULi-ih-zi-i-na-az ú-wa-te-et [(3') I-NA KUR URUZa-a-al-pu-u-wa URUHa-aš-ha-a[t- (4') GAL LÜ.MEŠSANGA-ŠU URUIn-tu-uh-h[u- (5') nu URUHa-aš-ha-a-ta-at-ta-aš x x [(x+1) ... *Lihzina* kentinden gel, (2') *Lihzina* kentinden getir [(3') *Zalpuwa* memleketinde *Hašhattata* kenti(nde) (4') onun rahiplerinin başı *Intuhhu* kenti(nde) (5') ve *Hašhattata* kenti ..., Forlanini, *Die Götter von Zalpa* 251; *Zalpa*, İkiztepe sonrasında Vezirköprü-Oymaağaç ve son dönemde Paşaseyh Tepesi yerleşimi önerisi için bkz. Dönmez ve Beyazıt 101vd..

⁷ *Lihzina* gibi -zina son eki ile oluşturulmuş hem Eski Asur hem de Hitit metinlerinde başka yer adları da mevcuttur: *Tahadizina*, *Tapigga* kenti ile birlikte (Kt 91/k 437, 21), *Butnatum* - *Hanaknak* - *Haniga* - *Wazida* - *Kupilšan* - *Tapaggaš* - *Tae/hadizina* - *Turhumit* - *Wahšuşana* sıralamasıyla geçmekte; URUKi-ik-ki-iz-zi-na (KBo 22.216 8'=217 4'); URUKu-zi-na (KUB 24.8 IV 14); URUPâr-pâr-zi-na-an (Akk.) (KBo 16.53 öy.10; KUB 34.43 öy.7' "Batı Anadolu'da"); HUR.SAGTihšina ya da KUR URUZi-na-x] (KUB 19.13+14 I 33); *Kazina*, Nashef 70; (Kt g/t 42, 18': *Ga-zi-na*), Forlanini, *Am mittleren Kızılırmak* 174; Bayram ve Kuzuoğlu 4, Barjamovic 234.

⁸ KBo 16.6 III=KUB 14.28+29+KUB 19.3 I 16'-25'(=2 BoTU 58 A), *Dupl.*KBo 16.7 (=2/i), KBo 4.4 (=VAT 13623)+KBo 19.46 (=397/v), KUB 14.29 (=Bo 4908)+KUB 19.3 (=Bo 5170), KBo 10.17 (=204/p), Goetze, *Annalen des Muršiliš* 106; Beal, *Organisation of the Hittite* 351; del Monte, *L'annalistica ittita* 91 ve dn.60; Beal, *Ten Year Annals* 88; Groddek, *Muršili II* 335; Bir generalini *Waşulana*'ya gönderen II.Murşili'nin savaşta bizzat katıl(a)maması Hitit ordusunun aynı anda birçok cephede Kaška mücadelesi yürütmek zorunda kalmış olması ile açıklanabilir.

Lihzina'nın Fırtına Tanrısı, *Tiliura* dışında *Karahna* kentinde de kutsanmakta (Soysal, *Tiergefäß* 3; Bozgun, *CTH* 89: 51; Corti 227vd.) ve *Tiliura*'ya ait kült-
envanter metninde Tanrıça İshaşhuriya ile birlikte geçmektedir (KUB 38.3 I 1vd.).
Kayalıpınar'da bulunan bir metinde (Kp 14/95 ay.13'-5') ve *Tapikka*/Maşat Höyük
mektuplarında (Mşt 75/108; Mşt 75/111) *Şamuha* ile Sulusaray ile eşitlenmek
istenen *Karahna* adlarının geçmesi de söz konusu kentlerin birbirleri ve bölge ile
ilgisini göstermektedir (Alp, *Hethitische Briefe* 18; 254vd.; 288vd.; Barjamovic 282;
Forlanini, *Le spedizioni militari* 301 ve dn.94; Barjamovic 282; Mouton 101vd.; de
Martino, *Hittite City of Şamuha* 131vd.; de Martino, *Şamuha* 1vd.; Rieken 47).

Hatti ve Kaşka Arasında Doğal Bir Sınır: ^{ID}Kummeşmaha ve onun Fırtına Tanrısı:

CTH 61.II.	KBo 7.17(+KUB 34.33(+KBo 14.19(+KBo 14.19(+KBo 16.11(+KBo 14.20(+ KBo 16.10(+KBo 16.15(+KBo 16.13(+KBo 14.44 IV 4'	^{ID} Kum-mi-eş-ma-ha
CTH 61.II.7.A	KBo 5.8 I 40	KUR ^{ID} Ku-um-mi-iş-ma-ha-aş-ma
CTH 61.II.8	KBo 57.1+KUB 14.25 1'	^{ID} Kum-mi-iş-ma-ha
CTH 61.II.10	KBo 2.5a+ II 42	^{ID} Ku]m-mi-iş-ma-ha
CTH 89	KUB 21.29 II 5	^{ID} Ku-me-iş-ma-ha-an
CTH 510.1.A	KUB 38.6+Bo 6741(+KUB 57.58 ay.IV 24; (1.B) IV [22']	^{ID} URU Kum-man-eş-mah
CTH 510.1.B	KBo 70.109 II 10 (KUB 57.106+KUB 38.10+KUB 38.10a II 10)	^{ID} URU ^{KUR} Kum-mi-eş-mah
CTH 577	KBo 44.216+KUB 16.62 II 9'	^{ID} URU Kum-mi-iş-m[a-ha
CTH 776	KBo 23.27+KBo 35.183 II 19	^{ID} Ku]m-mi-iş-ma-ha

Hitit çivi yazılı belgelerde geçen, özellikle Hatti'nin kuzey ve doğusunda aranan coğrafya adlarının dilsel kökenlerinin tespiti güç ve tartışmaya açıktır (Soysal, *Eski Anadolu Toponomisi* 783vd.). Yukarı Ülke sınırları içerisinde *Şamuha* ve *Karahna* gibi yerleşimlerde Hurri kültür ve kült etkisi bulunmaktadır (Forlanini, *Some Hurrian Cult* 27-36). Metinlerde *Kummeşmaha* en erken kayıtlarda (Orta Hitit) *Şapinuwa* bölgesinde, ırmaklar ve kaynaklar için yapılan bir Hurri ritüelinde geçmektedir (KBo 23.27+KBo 35.183, Ünal, *Hittite and Hurrian Cuneiform* 89vd.; Trémouille 851 ve dn.57, 853 ve dn.64; Groddek ve Kloekhorst 225). Söz konusu ilişkiler dikkate alındığında bölge ile ilgili **Kummeşmaha** adının kökü için;

- (Hurric) *Kumme*, (fiil kökü) *kum-*, (isim türetmekte kullanılan) *-me* son eki ile ilgili ya da (Akadça) *kummu* “tapınağın ya da sarayın bölümü/cella” ve daha geniş anlamda “tapınak, mabet” ile bağlantılı olabileceği değerlendirilebilir (CAD (K) 533; Wilhelm, *hurritischen Ortsnamenbildung* 317vd.; Haas, *Geschichte der hethitischen* 167 ve dn.92; Radner 254 ve dn.82, 83).

- **Kummešmaha**'nın, kısmen yakın konumundan dolayı tıpkı *Tiliura* kent adında⁹ olduğu gibi (ama analizi henüz mümkün olmayan) Hattice ile bağlantılı olabileceği düşünülebilecek diğer bir husustur.
- Ancak bunun yanısıra Luvice etimolojik yapılarla birtakım(/bazı) Luvice yer adlarında olduğu gibi (Luvi dilinin Hititçe üzerindeki yakın kültürel etkisine bağlı olarak) “saf, temiz, kutsal” anlamına gelen Luvice: *kumma-* kökü ile ırmakların/pınarların kutsallığına atıfla oluşturulmuş ^{PÜ}**Kummayanni**; ^{ID}**Kummara** adlarına benzerliği (CLL 108; Hutter 256vd.) de son derece dikkat çekmektedir. Metinlerde •*kum-mi-e/iš-ma-ha*; •*ku-me-iš-ma-ha* ve •*kum-man-eš-mah* biçimleri ile tespit edilen ırmak adının yazımında (Luvice ve Hititçede varlığı iddia edilen) bir *-n-* düşmesi (benzer yapı aşağıda değinilen *Za(n)ziš(n)a* kentinde de) görülmektedir.
- **Kummešmaha** adının *-(š)mah(a)* son ögesini barındıran diğer coğrafya adlarında ise: **-š-** ile oluşturulan **Kummešmaha** ve **Tašmaha** dışında; hem Boğazköy hem de Ortaköy metinlerinde **-š-** ünsüzü içermeyen fakat **-ma-ha(-)** eki ile oluşturulmuş¹⁰ (Hititçe *-a* ünlüsü eklenen) coğrafya adlarının da bir kısmının Hatti memleketinin kuzeyinde/doğusunda yer aldığı görülmektedir.

⁹ *Tili-ura*'nın (Hattice *tili-* ve *-ura/-ūra*'dan oluşan) “*coşkun, büyük, hızlı, kuvvetli/güçlü, gür, fışkıran, şiddetli kaynak/pınar*” (sularının çokluğuna istinaden yakıştırmaya) anlam karşılıkları için, Soysal, *Hattischer Wortschatz* 227, 313; Bozgun, *CTH* 89: 31 ve dn.7-8.

¹⁰ HT 2 II 23 **Alkamaha** (Kartapaha bölgesinde); KBo 22.28 5 **Humaha** (küçük bir fragmanda Hurriler ve Hazka ile birlikte); **Iškamaha** KUB 40.99 öy.7 *Iš-ga-ma-*; KUB 26.62 I 43' **Iškamahašša** (Ortaköy Tabletleri *Galzana, Kaltarša, Iškamaha, Kammama, Tiwara*, belki Kuzey-Anadolu bölgesinde) **Iškamaha** ve **Kammama** (Çekerek) bölgesi birbirine çok yakın, Süel 680-681; Forlanini, *Central Provinces of Hatti* 152; Bayram ve Kuzuoğlu 13). IBoT 1.33 öy.1, KBo 2.9+KUB 15.35 I 35, KUB 23.72 öy.31', ay.16', KUB 15.34 I 58, KUB 19.11 IV 44, KUB 33.12 III 15', KUB 40.83 öy.10', KUB 40.1 II 8, IBoT 1.36 III 36 **Kumaha** (*Kum-ma-ha*); KUB 14.1 ay.71 **Maharmaha**; KBo 16.83 II 11', KUB 5.1 II 56, 62, 67, 74 **Šakamaha** (=Išhamaha, Kamama bölgesinde, Cornelius, *Geschichte der Hethiter* 328 dn.9); KBo 10.11 I3, KBo 20.25 I 9', KBo 22.243 2, KBo 25.23 öy.4', KUB 54.50 I' 3', KBo 25.23 ay.8' (ayrıca LÜMES^{URU}x-x-mu-ha içeriğe göre tamamlama **Šamuha** olamayacağından belki bu kent ile ilgili olabilir) **Takalmuha** (*Kuruštama* halkı ile birlikte kültte); KUB 5.1 I 16, 20, 25, 50, II 29, 34, 67, KUB 31.39 IV 4', KUB 19.37 II 27, KUB 32.130 11, KBo 16.1 II 57' **Tašmaha**; KBo 25.112 II 8', KBo 25.114 öy. 5', KUB 28.77(+)+KBo 25.118 II 12', **Kakumaha***; KUB 12.45+KUB 53.22 II 8' **Šamaha**, KBo 31.74+KBo 47.193b **Mahašuşa** (KUB 26.20 16' *Mašhauš*) (Kaşka memleketinde), von Schuler 46 ve dn.294, 95-97, 145; del Monte ve Tischler 9, 116, 147, 220, 254, 330, 383, 411; del Monte, *Die Orts- und Gewässernamen* 53, 83, 136, 153, 164-165, 254.

KBo 44.216+KUB 16.62 (Ottén, *Kummešmaha* 337; van den Hout 213 ve dn.392; Roszkowska-Mutschler 207; Sakuma 128-132)

II 9' GAL ME-ŠE-DI ÍD ^{URU} Kum'-mi-iš-m[a-ha 10' 'pa'-ra-a-ma-aš ^{URU} Ga-aš-'ta'-ri-y[a- pa ¹¹ 11' nu ^{DUTU} ŠI GAL ME-ŠE-DI-ya a-pí-[ya 12' ma-a-an tar-'ah'-hu-u-e-ni 'ÍD ² ' [13' 'tar'-ah-'hu'-u-e-ni na-'an' x[14' [ ]x[ ]x A-NA ^{DU} UR[U	II 9' GAL MEŠEDI 'Kum'mišm[aha] kenti ırmağını [geçecek(?)] 10' Ayrıca o da(ha) ileriye Gaštariy[apa] kenti[11' Majeste ve GAL MEŠEDI ora[ya 12' Eğer yenersek/yendiğimizde ırmağ[13' yeneceğiz ve onu x[14' [ ]x[ ]x-kenti Fırtına Tanrısına[
--	--

Kral ve GAL MEŠEDI'nin liderliğinde, *Kummešmaha* kenti-ırmağının bulunduğu bölgeye düzenlenecek olan bir seferin fal sorgusuna göre *Gaštariyapa* kentine ulaşılması için ırmağın geçilmesi gerekmektedir. Söz konusu yapılan sefer ile ırmağın kalıcı bir sınır olmadığı, Kaška kabile toplulukları ve Hatti arasında zaman zaman sınırların değişkenlik gösterdiği ve bölgede ırmağın Hitit ordularının geçişine uygun olduğu anlaşılmaktadır.

KBo 57.1+KUB 14.25 (Houwink ten Cate 176; Miller 119)

1' ID Kum-mi-i]š-ma-ha 2' ta-p]u-ša 3' -n]i-i-pa 4' har-n]i-in-ku-un	1' Kum]i]šmaha [ırmağı] 2' yanı]nda 3' x 4' yıktım/yerle bir e]ttim.
5']x ^{URU} Šu-nu-pa-aš-ši har-ni-in-ku-un 6' URU P]i-it-ta-la-ah-ši-in-na-kán 7']-hu-un nu I-NA ^{URU} IŠ-ta-ha-ri[a] 8']x-nu-un nu ku-it-pát 9']x A-NA ^m Al-lu-wa-a[m-na] 10' M]EŠ ku-ru-u-ri[-]	5']x Šunupašši kentini yıktım/yerle bir ettim. 6']ve [P]ttalahši [kenti]ni 7']x...tim. İstahara kentinde 8']x...tim ve 9']x Alluwa[mna]'ya 10' ...]er savaş[tlar].

Kummešmaha adı ile birlikte geçen kent adlarından biri olan *İstahara* ve yakın bölgesinin, imparatorluk dönemi öncesinde Kaška kabile topluluklarının elinde olduğu, I.Šuppiluliuma'nın bölgede yürüttüğü askeri faaliyetler sonucu Hitit topraklarına katıldığı (Forlanini, *Uda* 112; Klinger 34; del Monte, *L'opera storiografica* 86-90) ve ardından II.Muršili'nin *Kummešmaha*-ırmağı çevresinde bu başarılı askeri faaliyetleri sürdürdüğü bilinmektedir (Goetze, *Annalen des Muršiliš* 184vd.; Houwink ten Cate 166, 183)¹². II.Muršili'nin özellikle *Nerik* ile ilgili askeri faaliyetlerinde gideceği güzergahlarda da (KUB 22.25 öy.11-29), *Gaštariyapa*, *Šunupašši*, *Pttalahši* kent adlarının geçmesi "*Kummešmaha*-ırmağı Memleketi" sınırlarının *Nerik* yakınlarına kadar uzanabileceğini ve bölge ile ilgili olduğunu

¹¹ KUB 22.25 öy.14, 16': *Gaštariyapa* kent adına göre tamamlama yapılmış, kent adı öncesinde *Nerik* kenti geçmektedir, KUB 22.25 öy.14', 16', krş. URU Ga-aš-š[a]'-hu-u[m](-), Beal, *Organisation of the Hittite* 310 ve dn.1179.

¹² KBo 7.17+KBo 16.13++; KBo 16.17+KBo 2.5+KBo 2.5a II 42, III.Hattuşili ise topyekün Kaška saldırıları sırasında *Hakpiš* ve *İstahara* kentlerinin iki kez kuşatıldığını ancak düşmana karşı savunulduğunu bildirmektedir (1304/u+1683/u+1956/u+KUB 1.1+KUB 19.60+KUB 19.61+KUB 26.44+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.66+KUB 26.46+KUB 19.63+KUB 19.62 II 14) Ottén, *Apologie Hattusilis III* 58vd..

düşündürmektedir. II.Murşili'nin ayrıntılı yıllıklarında, “*Kummešmaha*-Irmağı Memleketi” düşman olarak nitelendirilmekte ve ona yakın bölgede aranması gereken *Kappupwa/ba*, *Takkuwahina*, *Tahantattipa* gibi bazı kent adları ile birlikte geçmektedir (Goetze, *Annalen des Muršiliš* 150; del Monte ve Tischler 176). Burada çok önemli bir husus da bu memleketlere daha önce herhangi bir Hatti kralının gelmediğinin özellikle vurgulanmasıdır.

Kummešmaha'nın Fırtına Tanrısı'nın kutsanım(ı) coğrafyası incelendiğinde (KUB 510.1.A KUB 38.6+Bo 6741(+KUB 57.58 ay.IV 24: DU URU *Kum-man-eš-mah* (*hapax*)) *Malita* kenti¹³ ile ilgili envanter listesinde 32 Tanrı steli arasında geçmekte ve (aynı metnin duplikatında) “...-]ašši kentinde¹⁴ ***Kummešmaha Dağının Fırtına Tanrısı***” yazımı (KUB 510.1.B KBo 70.109 II 10 (KUB 57.106+KUB 38.10+KUB 38.10a II 10; KBo 70.109 II 10: DU KUR *Kum-mi-eš-mah*) ile görülmektedir (Cammarosano 215, 223).

***Tiliura*'nın Yakın Coğrafyası:** Lokalizasyonu/identifikasyonu ayrı düşünemeyeceğinden *Tiliura* ve *Kummešmaha* ırmağı birbirlerine nispeten yakın coğrafyada aranmalıdır.

KUB 21.29 (Bozgun, CTH 89: 36-37)

öy.II 1 <i>ku-i-e[-eš] a-ra-ah-za wa-ah-nu-ir</i> 2 <i>na-at-za d[a]-aš-ki-ir na-at a-pé-e-er-za</i> <i>k[u-u-ru-ri]i-iš-ki-u-wa-an ti-e-er</i> 3 <i>nu-uš-ma-aš pa-ra-a a-ša-tar mHa-an-ti-li</i> <i>iš i-y[a-a]t</i> 4 <i>ha-an-te-er-zi-ya-aš-ma-aš-kán mLa-ba-ar</i> <i>na-aš mHa[-a]t-tu-ši-li-iš</i> 5 ^{1D} <i>Ku-me-iš-ma-ha-an pa-ri-an Ú-UL tar-ne</i> <i>eš-kir</i>	öy.II 1 (Bölgeyi/sınır topraklarını) dışarıda(n) kuşatanlar(/çevirenler) ⁽²⁾ 2 onları (bu bölgeleri) kendileri (için) a[ll]dılar ve onlar oradan d[üşmanlık] yapmaya başladılar 3 ve onlara (Kaşkalar'a karşı) Hantili ileri yerleşim (yeri) ya[p(mış)t]i. 4 Geçmiş(te) zaman(lar)da (eskiden/eskilerde) ise Labarna (ve) H[a]ttušili, onları(n) 5 <i>Kumešmaha</i> ırmağı(nın) ötesine bırakmazlardı (/geçmelerine izin vermezlerdi).
---	---

Hitit devletinin kurucu krallarının (I.Labarna (ve) I.Hattušili) zamanında *Kummešmaha*, Hitit toprakları ve onlara ait olmayan topraklar arasında etkili bir doğal savunma hattı oluşturmuştur. Eski Hitit yazım özellikleri taşıyan metinlerde *Kummešmaha* adına rastlanılmasa da krallığın ilk yıllarından itibaren bu bölgeye yaptırımlar uygulayabilecek kadar hakim olduğu görülmektedir.

¹³ Kırşehir-Kesikköprü, Forlanini, Am mittleren Kızılırmak 178; krş. Nashef 81-82; Barjamovic 320vd.

¹⁴ Yaklaşık olarak 2/3 işaretin kırık olduğu kent adının, II.Murşili'nin yıllıklarında *Kummešmaha*-ırmağı ile ilgili URU *Šu-nu-pa-aš-ši* olarak tamamlanması uygun görünmektedir (KBo 57.1+KUB 14.25 1-5) del Monte ve Tischler 367.

Aşağıda yer alan tabloda *Tiliura* ile birlikte geçen coğrafya adları ve bunların belge-bilgileri ele alınmıştır.

<i>Tiliura</i> KUB 21.29	<i>Šamuha/Kuššar(a)/Hurama</i> LÜMES URU <i>Ga-aš-ga-ya</i> KUR UR[U <i>Ga-aš-ga</i>] URU <i>Ga-aš-ga</i> KÁ.GAL ID <i>Ku-me-iš-ma-ha-an</i>	Doğusunda ² /aksi istikametinde/kuzeyinde; Kaška kabile topluluklarının bulunduğu; Hatti-Kaška arasında bir uç noktada; <i>Kummešmaha</i> -ırmağına yakın bir bölgede yer almaktadır.
KUB 38.3	URU <i>Zanzišna</i>	• URU <i>Za-an-zi-iš-na</i> : <i>Tiliura</i> kenti kült envanter kayıtlarının devamında bahsedilen ve bu metin dışında başka herhangi bir belgede tespit edilmeyen kent, <i>Tiliura</i> 'nın yakın çevresinde yer almaktadır. Kültepe metinlerinde (Kt b/k 94, 2: <i>Za-zi-iš-na</i>) <i>Zazzišna</i> biçiminde geçen kent adının, Hitit metinlerinde <i>Zaziša</i> , belki <i>Zanzišna</i> ile eşitlenebileceği değerlendirilmektedir (Bayram, <i>Kültepe Metinlerinde Geçen</i> 230; Bayram, <i>New and Some Rare</i> 55). Kent adında görülen bir <i>-n-</i> düşmesi (benzeri yukarıda <i>Kummešmaha</i> ırmağının yazımında da görüldüğü gibi) aynı kentin farklı yazımı olmalıdır. II.Murşili'nin yıllıklarına göre <i>Iština</i> , <i>Tipiya</i> 'dan gelen Pihhuniya tarafından işgal edilmiş ve <i>Za(z)ziša</i> ele geçirilmiştir (KBo 3.4 III 70vd., Grémois 68vd.). Yine Kuşaklı'da ele geçen bir çiviyazılı tablette de bu kentin (KUR URU <i>Zaziša</i> ^(a) (KuT 31 ay.10)) kült düzenlemesi ile ilgilidir. <i>Iština</i> , <i>Za(z)ziša</i> , <i>Tehulliya</i> ve <i>Kašipa</i> kentleri <i>Kaška</i> memleketine lokalize edilmelidir (von Schuler 94vd.; Jasanoff ve Owen 194).
	HUR.SAG <i>Išk[i]ša</i>	• HUR.SAG <i>Išk[i]ša</i> : <i>Iškiša</i> dağ adı ise (KUB 2.1 II 15'; KBo 11.40 II [3']) metinlerde (P LAMMA-ri) Koruyucu Tanrı ile birlikte geçmektedir (Gonnet 125; McMahon 98, 122; Groddek, <i>KUB</i> 2 1).
KBo 16.6 III 1 <i>Dupl.</i> KUB 19.3 I 16; <i>Dupl.</i> KUB 14.29 I 12.	<i>Azzi-Hayaša</i>	II.Murşili'nin yıllıklarında aynı yıl <i>Azzi-Hayaša</i> 'dan bahsedildiğinden <i>Tiliura</i> , <i>Kaška</i> ile sınır olmasının yanı sıra bu memleketle de ilgili gözükmemektedir (Goetze, <i>kleinasiatischen Personennamen</i> 104vd.; Garstang ve Gurney 29; Beal, <i>Ten Year Annals</i> 88). II.Murşili sefer sonrasında <i>Tiliura</i> 'da kalmıştır (Forlanini, <i>Appunti di geografia</i> 184, Ünal, <i>Survival of The Hattic-Hittite</i> 728).
KBo 19.31'de (<i>Dupl.</i> KBo 19.30) URU <i>Ti-li-wa-ra</i> ve çevre yerleşimleri: Birçoğu sadece bu metinde geçen ve hiçbirinin yeri kesin olarak belirlenemeyen yerleşimler <i>Kaška</i> sınır bölgesinde bulunmaktadır (Forlanini, <i>Appunti di geografia</i> 411vd.; Forlanini, <i>Tapikka</i> 269; Ünal, <i>Survival of The Hattic-Hittite</i> 726).		
		• <i>Arlukata</i> • <i>Gapeltapi</i> • <i>Tarmattuwa</i> • <i>Hatrauanda</i>
		• <i>Išteruwa</i> • URU <i>Iš-te-e-ru-wa</i> : <i>Tiliura/Tiliwara</i> yazımında olduğu gibi bu kent adı da benzer biçimde <i>Išteruwa/Ištarwa</i> olarak metinlerde görülmektedir. Hitit sınırlarının güvenliğinde yerel Hitit yöneticilerinin çok büyük sorunlarla karşılaştıklarının belirtildiği Maşat yazışmaları; çok sayıda düşmanın (Hitit kentleri için büyük tehlike oluşturan <i>Kaškalar</i>), Maşat Höyük'ün kuzeyinde aranması gereken, <i>Išteruwa</i> ve <i>Zišpa</i> kentindeki sınırları geçtiğini bildirir (HKM 46, Mşt. 75/113, Alp, <i>Maşat-Höyük'te Keşfedilen</i> 640, 643; Alp, <i>Hethitische Briefe</i> 15; 200vd.; Forlanini, <i>La ricostruzione della geografia</i> 413vd.).
		• <i>Halaš</i> • <i>Šu[-]</i> • <i>Atarhuiš</i> • <i>Kaptazumi</i> • <i>Ša/T)a²-</i> • <i>Waliyahita</i>
		• <i>-zimara</i> • <i>-zi-ma-ra</i> : <i>Ka/izimara</i> (URU <i>Gaz-zi-ma-ra</i> KUB 6.45 II 59 (Singer, <i>Muwatalli's Prayer</i> 18; Singer, <i>Hittite Prayers</i> 86vd.); Bo 6489 6'; <i>Ka-az-zi-i-ma-ra</i> Bo 6661 r.Kol.4' Fuscagni 142, 148.) <i>Gazzimar</i> , <i>Gazzimara</i> , <i>Gazzimariya</i> yazılışları aynı yer adı olarak değerlendirilmekte ¹⁵ , yine <i>Gašipura-Gazziura</i> kent adlarının aynı olabileceği (Forlanini, <i>Gašipura e Gazzimara</i> 11vd.), günümüz Turhal ile eşitlenen kentin Kültepe metinlerinde ise <i>Gazabura</i> olarak geçtiği belirtilmektedir (Erol 5).
		• <i>Karqaziya</i> • <i>-šahha</i> • <i>Iuppaštu[-]</i> • <i>-na</i>

¹⁵ Yazılış farklılıkları başka yer adlarında da görülmektedir, *Gašdumiša-Kišdumiša*, *Zapišhuna-Zipišhuna-Zimišhuna*, Alp, *Hethitische Briefe* 21.

• <i>Marišta</i> ^(?)	• ^{URU} <i>Ma-ri-iš-ta</i> : II.Murşili'nin ayrıntılı yıllıklarında <i>Taggašta</i> birliklerinin <i>Şaddupa</i> , <i>Karahna</i> ve <i>Marišta</i> kentlerini işgal ettiği (KBo 5.8 I 3-7) bilgisi ile bu yerleşimlerin birbirlerine yakınlığı ortaya çıkmaktadır (Goetze, <i>Annalen des Murşiliš</i> 146vd.). Kentin, Yukarı Yeşilirmak havzasının batısında Çekerek ırmağı yakınında yer alabileceği ve <i>Karahna</i> ile yakın olduğu düşünülmektedir (Alp, <i>Hethitische Briefe</i> 15; Mouton 101). III.Hattuşili, henüz Yukarı Ülke'in yönetiminde iken, ağabeyi Muwattalli'nin yokluğunda tüm Kaşka memleketlerinin ayaklanıp <i>Işhupitta</i> , <i>Marišta</i> gibi tahkim edilmiş kentleri tahrip ettiğini, <i>Maraşşanta</i> nehrini geçtiklerini ve <i>Kaneş'e</i> saldırmaya başladıklarını, devamında ise <i>Piřhuru</i> kenti başkaldırdığında <i>Karahna</i> ve <i>Marišta'nın</i> düşmana sınır olduğunu anlatmaktadır (Otten, <i>Apologie Hattusilis III.</i> 12vd.).
• <i>Tiliwara</i>	• ^{URU} <i>Ti-li-wa-ra</i> : Hititçe'de <i>(u)ya-</i> ve dolayısıyla <i>-(u)ya</i> seslerinin yerine <i>u-</i> ve <i>-u-</i> sesleri geçebilir (Dinçol, <i>Eski Anadolu Dillerine</i> 48). Buna göre <i>Tiliwara'nın</i> Kaşka sınır bölgesindeki <i>Tiliura</i> ile aynı olduğu tespit edilmiştir (Forlanini, <i>La ricostruzione della geografia</i> 415vd.; Forlanini, <i>Tapikka</i> 269; Ünal, <i>Survival of The Hattic-Hittite</i> 726, 728; Christiansen 44).
• <i>-]eya</i> • <i>Tuwapara</i> • <i>Karşaniya</i> • <i>Wař</i> ^(?)	
• <i>Anzara</i>	• ^{URU} <i>A-an-za-ra</i> : Olasılıkla <i>Şamuha'dan</i> çok da uzakta olmayan ve imparatorluğun doğusunda bulunan kent adları ile birlikte geçmektedir (Forlanini, <i>Appunti di geografia</i> 184; Rüter ve Wilhelm 179). Kent adının tıpkı <i>"*Zila</i> ya da <i>*Ziliya'da</i> olduğu gibi <i>Anzili</i> ve <i>Anziliya'nın</i> başındaki <i>an-</i> "nasalizasyon(/nasalisation)" (<i>nasalize</i> : genizden telaffuz etmek) olarak kabul edildiğinde sesli harflerin zayıflayarak <i>*Zara</i> formu ile fonetik benzerliği arasında bağlantı kurulabilir (Alp, <i>Maşat-Höyük'te Keşfedilen</i> 643; Forlanini, <i>La ricostruzione della geografia</i> 416 ve dn.65). <i>Anzara</i> kenti, Telipinu fermanında "mühür evi" bulunan kentler arasında <i>Şukziya</i> , <i>Aşurna</i> , ... <i>şa</i> , <i>Şamuha</i> ve <i>Marišta</i> ile ilgili görünmektedir ¹⁶ . II.Zidanza'ya ait arazi bağış belgesinde ise <i>Kapitara</i> (Eski Asurca: <i>Kapitra</i>), ^{HUR.SAG} <i>Şaliwana</i> , <i>Katitimiša</i> , <i>Munanta</i> , <i>Ti-</i> , <i>Hupiřna</i> yer adları ile birlikte geçmektedir (del Monte, <i>Die Orts-und Gewässernamen</i> 65, KBo 32.184, Rüter ve Wilhelm 176vd.).
• <i>Lahhu[mara]</i>	• ^{URU} <i>L[(a-ah-h)u-[ma-ra]</i> : ^{URU} <i>La-ah-hu-ú-i-ya-aš-si-iš</i> yazımı ile geçen kent adı, <i>Tarhuntaşsa</i> ile yakın ilgisinden dolayı söz konusu tamamlamada uygun görünmemektedir. Metinlerde (KBo 3.1+KBo 12.5+KBo 3.68+KBo 12.7+KBo 12.12 ay.III 39; B III 2'; KUB 31.2 III 1'; KBo 16.97 ay.18) görülen ^{URU} <i>La-ah-hu-ru-ma-aš</i> (Nom.) olarak tamamlanmalıdır. <i>Lahhurama'nın</i> Gece Tanrısı'ndan hemen önce (ay.15) <i>Şamuha'nın</i> Gece Tanrısı'ndan bahsedilmektedir (Schuol 104).
• <i>Lipawaya</i> • <i>-]piša</i>	
• ^{URU} <i>U]G(U)-TP</i>	• Kentler "Yukarı Ülke" ile ilişkili olarak yer almaktadır ¹⁷ .
• <i>Titti]š-</i> • <i>Kattiwa]-</i> • <i>Şalmaliy]a</i> • <i>Hapit]-</i>	
• <i>Hakku]a</i>	• ^{URU} <i>Ha-ak-ku-ra</i> , Bo 8410 öy.6' (Taş 47).
• <i>Zi]-</i> • <i>Haw]a^(?)-</i> • <i>T]a-</i> • <i>A]r^(?)-</i> • <i>Aru]-</i> • <i>Tap]-</i>	

Tiliura'nın Konumu: Günümüze kadar yapılan çeşitli çalışmalarda *Kummeşmaha*-ırmağının, Yeşilirmak veya Kelkit ile eşitlenmesi genel kabul görmekte, söz konusu ırmağın identifikasyonuna göre de *Tiliura* kentinin konumu farklılıklar göstermektedir:

¹⁶ KBo 3.1+KBo 12.5+KBo 3.68+KBo 12.7+KBo 12.12 ay.III (20) ^{URU}*Š]u-uk-zi-ya-aš* ^{URU}*A-šu-ur-na-aš* ^{URU}*A-an-za-ra]-aš* ^{URU} . . (-)]*ša-aš* (21) ^{URU}*Ša-mu-ha-aš* ^{URU}*Ma-ri-iš-ta-aš* ^{URU}*Ku-x]-* (22) ^{URU}*Hu-ur-ma-aš* ^{URU}*Wa-ar-ga]-aš]-ša-aš*

¹⁷ Yukarı Ülke ile ilgili olarak bkz. Alparslan, *Upper Land* 177vd.; Alparslan, *East: Upper Land* 209vd..

Kummešmaha	Tiliura(/Tilimra)	
Devrez	Ilgaz yakınlarında Salman Höyük	Burney 283
	Hitit-Kaška sınırı Kuzey Anadolu	Christiansen 44vd.
Fırat	Fırat'ın kuzeyi, Erzincan'ın doğusu Erzincan'ın doğusu	Cornelius, <i>Geographie des Hethiterreiches</i> 246 Cornelius, <i>Geschichte der Hethiter</i> 100, 307 ve dn.5
Yeşilirmak		Corti, <i>North: Hanhana, Hattena</i> 237-238
Yeşilirmak		del Monte, <i>L'annalistica ittita</i> 91 ve dn.60
Kelkit	Azzi-Hayaşa sınırı Dankuwa yakını	Forlanini, <i>Appunti di geografia</i> 184
Kelkit		Forlanini, <i>Gašipura e Gazziura</i> 17
Yeşilirmak	Zara'nın kuzeyi Yeşilirmak kenarı	Forlanini, <i>La ricostruzione della</i> 400, 422
Yeşilirmak		Forlanini, <i>Ancient Land of Northern</i> 12
Devrez	Salman Höyük	Garstang ve Gurney Map 1, 24
Yeşilirmak?		Glatz, <i>North: Archaeology</i> 76
Kelkit	Hattuša'nın kuzey/kuzeydoğusu	González Salazar 175
Yeşilirmak/Çekerek	Kaneš'in kuzeyinde bir bölge	Güterbock, <i>North-Central Area</i> 96
Kelkit		Klengel, <i>Geschichte des hethitischen</i> 185
	(Talaura) Niksar	Lewy, <i>Some Aspects of Commercial</i> 94
Kelkit		Otten, <i>Kummešmaha</i> 337
Yeşilirmak	(Tiliura-Talaura)-Turhal Turhal yakınları/Niksar yakınları	Ünal, <i>Survival of The Hattic-Hittite</i> 728 Ünal, <i>Eski Anadolu Siyasi Tarihi</i> 697, 715, 838
Kelkit/Yeşilirmak	Niksar, Erbaa Untepe yakınlarında	Yakar, <i>Recent Contributions</i> 91
Kelkit	Erbaa, Taşova	Yakar, <i>Archaeology of the Kaška</i> 822

Hitit çiviyazılı belgelerdeki bilgiler hem *Azzi-Hayaşa* memleketlerinin Hitit yönetimindeki Yukarı Ülke ile ilişkisine hem de *Azzi-Hayaşa* ile *Kaška* yakınlığına dair ipuçları vermektedir (KBo 6.28+KUB 26.48 öy.10-12, KUB 19.30; KBo 50.174+KBo 4.4+KBo 19.46 öy.II 16-18, (*Dupl.*KUB 14.29+KUB 19.3(+))KUB 14.28 öy.II 9'-16', Goetze, *Annalen des Muršiliš* 114; Bryce, *Kingdom of Hittites* 146; Groddek, *Neue Textfragmente* 237vd.; Groddek, *KBo 50* 120vd.).

Tiliura kentinin de, *Azzi-Hayaşa* memleketi ile ilgili olarak geçmesi ve *Kaška* memleketine sınır olması, onun düşman iki memleketin sürekli değişen güç dengeleri arasında kalmış bir kent olabileceğini göstermektedir.

KUB 19.11+KBo 22.12+KBo 50.10 I 2'-7' (Güterbock, *Deeds of Suppiluliuma* 62vd.; del Monte, *L'opera storiografica* 14, 41)

2' ma-ah-ha-a[n-m]a A-BU-YA i-y[^a -at-ta-at	2' Ancak babam yür[üdüğü]nde(/sefere gittiğinde)
3' nu nam-ma L ^U KÜR URU Ha-ya-ša I-N[A KUR ... Ü-UL]	3' ayrıca o Hayaşalı düşmanı [... memleketinde]
4' ú-e-mi-ya-zi nu A-BU-YA A-NA L ^U KÜR [URU Ha-ya-ša EGIR-an-da]	4' karşılaş[maz] ve babam [Hayaşalı] düşmana (karşı) [sonradan]
5' i-ya-at-ta-at na-an-ša-an nam-ma Ü-[UL ú-e-mi-ya-zi]	5' yür[üdü](/sefere gitti). Onu(nla orada) yine [karşılaşmaz].
6' nu L ^U KÜR URU Ga-aš-qa pa-a-an-ku-un ÉRIN ^{MES} ŠU-TI I-NA [ŠA KUR ⁷]	6' (Ancak) düşman Kaşkahlı kabile askerlerinin tümünü [ülkenin içinde]
7' IK-ŠU-UD ...	7' buldu ...

Bir dönem Azzili düşmanın *Šamuha*'yı sınır yapmış (Garstang ve Gurney 36; Müller-Karpe, *Kayalıpınar in Ostkappadokien* 355vd.) olması ve metinlerde *Tilimra/Tiliura*'nın da *Šamuha* ile birlikte geçmesi, bu sınır kentinin de, zaman zaman *Azzi-Hayaşa* istilalarının tehlikesi altında bulunduğunu ve *Kaška* hakimiyetinin kurulduğu bir bölgede olduğunu gösterir.

Tiliura, III.Hattuşili'nin Büyük Kral olmasıyla, o dönem için Hitit sınırlarının en uç noktasını oluşturmaktadır. III.Hattuşili'nin buyruğunun içeriğine göre özel statülü bir geçit niteliğinde stratejik bir merkez olduğu ve etimolojik olarak da *sularının çokluğuna istinaden* yakıştırma ile onun bir su kaynağıyla yakın ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. *Tiliura*, İÖ.2.bin yılın başlarında nispeten daha küçük bir yerleşimken, imparatorluk çağında gelişmeye başlayan, III.Hattuşili ile genişleyen bir kent görünümündedir. Bu yönüyle onun bulunduğu bölge, yerleşim yoğunluğuyla Yukarı Kızılırmak bölümü ve Sivas çevresindeki (Ökse 70vd.; Engin 160vd.) Hitit kentleri ile benzerlik gösterir. Sivas ve çevresinde yer alan başta Kayalıpınar (*Šamuha*?) ve Kuşaklı (*Šarišša*)¹⁸ olmak üzere birçok yerleşim yerinin Hititler'in hakimiyet alanı Yukarı Ülke (KUR URUGU^{Tİ}) sınırları içerisinde kaldığı ve bu bölgenin kuzeyi ile doğusunun ise, *Hitit*, *Azzi-Hayaša* ve *Kaška* hakimiyet alanları arasında değişkenlik gösterdiği bilinmektedir (Bozgun, *İÖ.2.Binyılda Hitit Çiviyazılı* 114vd.).

Kummešmaha-İrmağı ile *Tilimra/Tiliura*'ya ait belgeler ışığında:

- *Azzi-Hayaša* ve özellikle *Šamuha*, *Kušsar*, *Hurama* kentlerine olan uzaklığından “Devrez/Salman Höyük” (Garstang ve Gurney Map 1, 24; Burney 283) ile İÖ.2.binde Hitit yerleşim yoğunluğu bulunmadığından “Fırat/Karasu”, “Erzincan'ın doğusu” (Cornelius, *Geographie des Hethiterreiches* 246, Cornelius, *Geschichte der Hethiter* 100, 307 ve dn.5);
- Asur Ticaret Kolonileri döneminde *Tilimra*(/*Tiliura*) ile birlikte geçen söz konusu kentlerle birlikte *Karahna*'ya olan uzaklığından Niksar ve Erbaa (Yakar, *Recent Contributions* 91; Yakar, *Archaeology of the Kaška* 822);
- *Kaška* kabile topluluklarına sınır ve *Azzi-Hayaša*'ya geçişte kullanılan bir rota üzerinde olması gerektiğinden “*Azzi-Hayaša* sınırında Dankuwa yakınları” (Forlanini, *Appunti di geografia* 184) önerilerinin *Tiliura* ve *Kummešmaha* için uygun ol(a)mayacağını;
- Hitit devletinin kuruluşundan imparatorluk dönemine kadar, birbirine düşman unsurlar arasında sınır olan *Kummešmaha*-ırmağının, “Yeşilirmak” ile eşitlenebileceğini, ırmağın adı ile tanımlanan “düşman *Kummešmaha*-İrmağı Memleketi”nin ise,

¹⁸ Sivas-Kuşaklı (*Šarišša*)'da ele geçen Hitit çiviyazılı belgelerde bir fal metnine göre LÚ KUR URUGU^{Tİ}Az(z) “Azzili bir adam” bölgenin *Azzi* ile ilgisi açısından önem taşımaktadır, KuSa 1 öy.8', 10', Wilhelm, *Tontafelfunde* 37vd.; Bozgun, *İÖ.2.Binyılda Hitit Çiviyazılı* 115 ve dn.19.

Yeşilirmak vadisinin batı bölümünde, *Nerik*'e ulaşmak için kullanılan geçiş güzergahında yer alabileceğini düşünmekteyiz.

Tilimra adına, Asurlu tüccarların kullandığı *Şamuha-Karahna* (Kt 92/k 3) ticaret rotasında rastlanılmamakta ancak kentin adı *Şamuha-Kuşsar(a)-Hurama* (TC 1, 10) ile birlikte geçmektedir. Hitit dönemi metinlerinde, *Kaška* kabile topluluklarına sınır (KUB 21.29), *Azzi-Hayaša* memleketi ile ilişkili ve Yukarı Ülke (KUR URUUGU⁷¹) sınırları içerisinde *Išteruwa*, *Gazziura*, *Marišta* gibi kent adları ile birlikte görülmektedir (KBo 19.31 (Dupl.KBo 19.30)). *Lihzina* Fırtına Tanrısı'nın kutsanım(ı) coğrafyasında bulunan *Tiliura*, *Zaziša/Zanzinša* kenti ve *Iškiša Dağı* (HUR.SAG *Iškiša*) ile de yakın konumdadır (KUB 38.3).

İncelemelerimiz sonucunda; söz konusu kentlerin birbirlerine olan konum ve lokalizasyonları dikkate alındığında *Tiliura*'nın, kuzeyde Niksar bölgesine geçişi kontrol altında tutabilecek diğer yandan Sulusaray (*Karahna?*) ve Kayalıpınar (*Şamuha*) gibi Hitit yerleşimlerine ulaşımında kolaylık sağlayabilecek bir konumda olan, ticari ve askeri açıdan önemli, Hitit sınırlarının o dönem için en uç noktası, kuzey ve doğu bölgelerinin gözetlenmesi ve kervanların konaklaması gibi özellikleri ile de örtüşen Turhal-Tokat hattında, bölgede doğu-batı yönünde akan Yeşilirmak'ın güney yerleşimlerini oluşturan Kazova çevresinde olması gerektiğini düşünüyor ve bu bölgeye lokalize etmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- Alp, Sedat. "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında." *Belleten* 41 (1977): 636-647.
- . *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Alparslan, Metin. "The Upper Land: Borders of a Political and Geographical Landscape." *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East: Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in Istanbul*, (October 2013), (2017): 177-184.
- . "The East: Upper Land, İşuwa-Malitiya, Azzi-Hayaşa Philology." *Handbuch der Orientalistik* 121, (2017a): 209-218.
- Barjamovic, Gojko. *Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2011.
- Bayram, Sebahattin. "Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi." *11. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (1994): 211-234.
- Bayram, Sebahattin. "New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts." *Emin Bilgiç Anı Kitabı, Archivum Anatolicum* (1997): 41-66.
- Bayram, Sebahattin ve Remzi Kuzuoğlu. "Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası." *16. Türk Tarih Kongresi* (2010): 1-23.
- Beal, Richard H. *The Organisation of the Hittite Military. Texte der Hethiter* 20, Heidelberg: Carl Winter, 1992.
- . "The Ten Year Annals of Great King Murşili II of Hatti." *Context of Scripture* 2 (2000): 82-90.
- Bilgiç, Emin. "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler." *Belleten* 10 (1946): 381-423.
- Bozgun, Şafak. "İÖ.2.Binyılda Hitit Çiviyazılı Belgelere Göre Erzincan ve Çevresi." *Uluslararası Erzincan Sempozyumu* (1) (2016): 113-126.
- . "CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)." *Archivum Anatolicum* 11.1 (2017): 29-74.
- Bryce, Trevor. *The Kingdom of Hittites*. New York: Oxford, 2005.

- . *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, London-New York: Routledge, 2009.
- Burney, Charles. *Historical Dictionary of the Hittites*, Maryland-Toronto-Oxford: Scarecrow, 2004.
- Cammarosano, Michele. "Foreign Gods in Hatti. A New Edition of CTH 510." *KASKAL* (2015): 199-244.
- Christiansen, Birgit. "Tiliura." *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 14 (2014): 44-45.
- Cornelius, Friedrich. "Geographie des Hethiterreiches." *Orientalia NS* 27 (1958): 225-251.
- . *Geschichte der Hethiter. Mit besonderer Berücksichtigung der geographischen Verhältnisse und der Rechtsgeschichte*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.
- Corti, Carlo. "The North: Hanhana, Hattena, İstahara, Hakpiš, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land." *Handbuch der Orientalistik* 121 (2017): 219-238.
- de Martino, Stefano. "The Hittite City of Šamuha: Its Location and Its Religious and Political Role in the Middle Kingdom." *Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico* 16 (2008): 131-143.
- . "Šamuha." *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 12.1 (2009): 1-2.
- del Monte, Giuseppe F. *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte. Supplement. RGTC 6/2*, Wiesbaden: Reichert, 1992.
- . *L'annalistica ittita*. Brescia: Paideia, 1993.
- . *L'opera storiografica di Mursili II re di Hattusa, Vol. I: Le gesta di Suppiluliuma*, Pisa: Edizioni Plus, 2009.
- del Monte, Giuseppe F. ve Johann Tischler. *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte, RGTC 6*, Wiesbaden: Isd, 1978.
- Dinçol, Ali. *Eski Anadolu Dillerine Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1970.

- Dönmez, Şevket ve Aslıhan Beyazıt Yurtsever. "A General Look at the Central Black Sea Region during the Middle Bronze Age and a New Approach to the Zalpa Problem in the Light of New Evidence." *PIHANS* 111 (2008): 101-135.
- Engin, Atilla. "Second Millennium BC Settlement Patterns in the East of the Upper Kızılırmak Basin." *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East: Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in Istanbul*, (2013), (2017): 159-176.
- Erol, Hakan. "Kültepe Metinlerinde Yeni Bir Yer Adı "Gazabura"." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 33.56 (2014): 1-18.
- Ertem, Hayri. *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1973.
- . *Hittit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevresindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1980.
- Forlanini, Massimo. "Appunti di geografia etea." *Studia Mediterranea Piero Meriggi Dicata* (1979): 165-185.
- . "Gašipura e Gazzuira." *Hethitica* 5 (1983): 11-19.
- . "Die Götter von Zalpa. Hethitische Götter und Städte am Schwarzen Meer." *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 74 (1984): 245-266.
- . "Uda, un cas probable d'homonymie." *Hethitica* 10 (1990): 109-127.
- . "Am mittleren Kızılırmak." *Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp* (1992): 171-179.
- . "Le spedizioni militari ittite verso Nerik. I percorsi orientali." *Rendiconti Istituto Lombardo* 125 (1992b): 277-308.
- . "La ricostruzione della geografia storica del Ponto nella tarda età del bronzo e la continuità della toponomastica indigena fino all'età romana." *Rendiconti Istituto Lombardo* 131 (1997): 397-422.
- . "Tapikka: una marca di frontiera. Note sulla struttura territoriale ed economica." *Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico* 11 (2002): 255-276.
- . "The Central Provinces of Hatti: an Updating." *Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico* 16 (2008): 145-188.

- . "Some Hurrian Cult Centres North of The Taurus and Travels of The Queen." *Studia Asiana* 9 (2015): 27-36.
- . "The Ancient Land of Northern Kummaha and Aripša Inside the Sea." *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East: Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography in Istanbul, 25th-26th October 2013*, (2017): 1-12.
- Fuscagni, Francesco. *Hethitische unveröffentlichte Texte aus den Jahren 1906-1912 in der Sekundärliteratur. Hethitologie Portal Mainz-Materialien* 6 Wiesbaden: O.Harrassowitz, 2007.
- Garelli, Paul. *Les Assyriens en Cappadoce*. Paris: Maisonneuve, 1963.
- Garstang, John ve Oliver R. Gurney. *The Geography of the Hittite Empire*. London: Occasional Publications of the British Institute of Archaeology in Ankara, 1959.
- Glatz, Claudia. "The North: Archaeology." *Brill Handbook of Hittite Geography and Landscape* 121 (2017): 75-88.
- Goetze, Albrecht. "Die kleinasiatischen Personennamen auf -uman, -umna in den kappadokischen Tafeln." *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 40 (1931): 260-263.
- . *Die Annalen des Muršiliš*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.
- Gonnet, Hatice. "Les montagnes d'Asie Mineure d'après les textes hittites." *Revue Hittite et Asiatique* 26.83 (1968): 93-170.
- González Salazar, Juan M. "Tiliura, un ejemplo de la política fronteriza durante el imperio hitita (CTH 89)." *Aula Orientalis* 12 (1994): 159-176.
- Gréois, Jean P. "Les Annales decennales de Mursili II (CTH 61, 1)." *Hethitica* 9 (1988): 17-145.
- Groddek, Detlev. "Muršili II, die große Feste und die 'Pest'. Überlegungen zur Anordnung der Fragmente der späteren Jahre seiner Regierung in den AM." *Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico* 11 (2002): 329-338.
- . "Neue Textfragmente zu den Annalen Muršilis II.-II." *Altorientalische Forschungen* 34 (2007): 237-240.
- . *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 50. *Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 28, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

- . *Hethitische Texte in Transkription*. KUB 2. *Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 30, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Groddek, Detlev. ve Kloekhorst, Alwin. *Hethitische Texte in Transkription*. KBo 35. *Dresdner Beiträge zur Hethitologie (Philologica)* 19 Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.
- Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2012.
- Güterbock, Gustav H. "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II." *Journal of Cuneiform Studies* 10 (1956): 41-68, 75-98, 107-130.
- . "The North-Central Area of Hittite Anatolia." *Journal of Near Eastern Studies* 20 (1961): 85-97.
- Haas, Volkert. *Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*. Roma: Pontificio Istituto Biblico, 1970.
- . *Geschichte der hethitischen Religion. Handbuch der Orientalistik* 15 Leiden: Brill, 1994.
- Hoffner, Harry A. *Letters from the Hittite Kingdom*, WAW 15 Atlanta: Brill, 2009.
- Houwink ten Cate Philo H.J. "Mursilis' North-Western Campaigns-Additional Fragments of His Comprehensive Annals." *Journal of Near Eastern Studies* 25 (1966): 162-191.
- Hutter, Manfred. "Aspects of Luwian Religion", *The Luwians*, Ed. H.C.Melchert. *Handbuch der Orientalistik* 1/68 Leiden 2003: 211-280.
- Jasanoff Jay H. ve David I. Owen. "Texts and Fragments." *Journal of Cuneiform Studies* 35 (1983): 194-196.
- Klengel, Horst. *Geschichte des hethitischen Reiches, HdO* Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999.
- Klinger, Jörg. *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht. Studien zu den Boğazköy-Texten* 37 Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996.
- Larsen, Mogens T. *The Old Assyrian City-State and its Colonies*. Kobenhavn: Akademisk Forlag, 1976.
- Lebrun, Rene. *Samuha, foyer religieux de l'empire hittite*. Louvain-la-Neuve: Institut orientaliste de Louvain, 1976.

- . *Hymnes et prières hittites. Homo Religiosus* 4, Louvain-la-Neuve: Centre d'Histoire des Religions, 1980.
- Lewy, Julius. "Some Aspects of Commercial Life in Assyria and Asia Minor in the Nineteenth Pre-Christian Century." *Journal of the American Oriental Society* 78 (1958): 89-101.
- . "Old Assyrian Evidence Concerning Kuššara and its Location." *Hebrew Union College Annual* 33 (1962): 45-57.
- McMahon, Gregory. *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities. Assyriological Studies* 25, Chicago: The Oriental Institute, 1991.
- Miller, Jared. "Joins and Duplicates among the Boğazköy Tablets (31-45)." *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 98 (2008): 117-137.
- Mouton, Alice. "Sulusaray/Sebastopolis du Pont (Province de Tokat): La Karahna des textes hittites?" *Anatolia Antiqua* 19 (2011): 101-111.
- Müller-Karpe, Andreas. "Kayalıpınar in Ostkappadokien. Ein neuer hethitischer Tontafelfundplatz." *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 132 (2000): 355-365.
- . "The East: Archaeology. The Upper Land, Azzi-Hayaša, Išuwa." *Handbuch der Orientalistik* 121 (2017): 58-74.
- Müller-Karpe, Vuslat ve Andreas Müller-Karpe. "Kayalıpınar." *Bir Anadolu İmparatorluğu/An Anatolian Empire*. Ed. Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan. İstanbul: Yapı Kredi, 2013. 282-287.
- Nashef, Khaled. *Die Orts und Gewässernamen der altassyrischen Zeit. RGTC* 4, Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1991.
- Orlin, Louis L. *Assyrian Colonies in Cappadocia*. The Hague: Walter de Gruyter, 1970.
- Otten, Heinrich. "Kummešmaha." *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980-1983): 337.
- . *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung, Studien zu den Boğazköy-Texten* 24, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1981.
- Ökse, Tuba. "Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22.1 (2005): 63-72.

- Radner, Karen. "Between a rock and a hard place: Muşaşir, Kumme, Ukku and Şubria-the buffer states between Assyria and Urartu." *The Proceedings of the Symposium held in Munich 12-14 October 2007*, (2012): 243-264.
- Rieken, Elisabeth. "Ein Kultinventar für Şamuha aus Şamuha und andere Texte aus Kayalıpınar." *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 146 (2014): 43-54.
- Roszkowska-Mutschler, Hanna. *Hethitische Texte in Transkription, KBo 44. Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 22, Wiesbaden: Harrassowitz, 2007.
- Rüster, Christel. ve Gernot Wilhelm. *Landschenkungsurkunden hethitischer Könige, Studien zu den Boğazköy-Texten Beiheft* 4 Wiesbaden: Harrassowitz, 2012.
- Sakuma, Yasuhiko. *Hethitische Vogelorakeltexte Teil 1: Untersuchung, Teil 2: Bearbeitung. Diss.*, Würzburg: 2009.
- Schuol, Monika. "Die Terminologie des hethitischen SU-Orakels. Eine Untersuchung auf der Grundlage des mittelhethitischen Textes KBo XVI 97 unter vergleichender Berücksichtigung akkadischer Orakeltexte und Lebermodelle." *Altorientalische Forschungen* 21 (1994): 73-124.
- Singer, Itamar. *Muwatalli's Prayer to the Assembly of Gods through the Storm-God of Lightning (CTH 381)*. Atlanta: Scholars Press, 1996.
- . *Hittite Prayers, SBL Writings from the Ancient World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2002.
- Soysal, Oğuz. *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung. Handbuch der Orientalistik* 74, Leiden: Brill, 2004.
- . "Eski Anadolu Toponomisi'nde Değişik Yorumlara Açık Bir Yapım Ögesi Hakkında: Hititçe -aş+hapa "... nehir(i)" ya da Hattice ş(a)hap "tanrı?"." *7.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 25-31 Ağustos 2008*, (2010): 783-791.
- . "Tiergefäß." *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 14. 1-2 (2014): 2-4.
- Süel, Aygül. "Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri." *5.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (2005): 679-685.
- Taggar-Cohen, Ada. *Hittite Priesthood. Texte der Hethiter* 26, Heidelberg: Carl Winter, 2006.

- Taş, İlknur. *Hethitische Texte in Transkription. Bo 8264–Bo 8485. Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 43, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.
- Trémouille, Marie-Claude. “CTH 479.3: Rituel du Kizzuwatna ou fête à Šapinuwa?.” *Anatolia antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati* (2002): 841-856.
- Ünal, Ahmet. *The Hittite Ritual of Hantitaššu from the City of Hurma against Troublesome Years*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- . *Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets from Ortaköy (Çorum), Central Turkey. With Two Excursuses on the “Man of the Storm God” and a Full Edition of KBo 23.27*. İstanbul: Simurg, 1998.
- . “Survival of The Hattic-Hittite Toponyms During The Greco-Roman Period in Northern Anatolia. Hittite Tiliura, Cappadocian Talaura and Modern Taurla.” *5. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (2005): 721-729.
- . *Eski Anadolu Siyasi Tarihi 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar* (M.Ö.60.000-1180). Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2018.
- van den Hout, Theo. P.J. *Der Ulmitešub-Vertrag. Eine prosopographische Untersuchung. Studien zu den Boğazköy-Texten* 38, Wiesbaden: Harrassowitz, 1995.
- Veenhof, Klaas R. *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*. Leiden: Brill, 1972.
- Veenhof, Klaas R. ve Jesper Eidem. *Mesopotamia. The Old Assyrian Period*, *Orbis Biblicus et Orientalis* 160/5, Göttingen: Academic Press, 2008.
- von Schuler, Einar. *Die Kaškäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*. Berlin: de Gruyter, 1965.
- Yakar, Jak. “Recent Contributions to the Historical Geography of the Hittite Empire.” *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 112 (1980): 75-94.
- Yakar, Jak. “The Archaeology of the Kaška.” *VI. Congresso Internazionale di Ittitologia* (2008): 817-827.
- Wilhelm, Gernot. “Zur hurritischen Ortsnamenbildung.” *Beiträge zur Altorientalistischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift für Barthel Hrouda zum 65. Geburtstag* (1994): 315-320.

---. "Die Tontafelfunde der 2.Ausgrabungskampagne 1994 in Kuşaklı, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin* 127." (1995): 37-42.

---. "Noch einmal zur Lage von Šamuha." *Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico* 11 (2002): 885-890.

Zgusta, Ladislav. *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg: Winter, 1984.